

ДЕНІСОВ О. О., ПРУДНІКОВА М. С.

ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ПІДЛІТКА ТА ЙОГО ДЕТЕРМІНАНТИ

Анотація. У статті проведено аналіз спеціальної літератури за напрямом психологія. Розглянуті об'єктивні та суб'єктивні детермінанти психічного розвитку підлітка. Визначені фактори психічного розвитку підлітка.

Ключові слова: психологія; підліток; детермінанти.

Вступ. Впродовж останніх років однією з найбільш актуальних соціально-педагогічних проблем є ставлення підлітка до соціуму. Численні дослідження вказують на те, що психічна діяльність для підлітків є необхідністю на даний період життя. Причина цього – різке зростання технічного прогресу, особливості сучасних умов життя, збільшення навчального навантаження, інтенсивне зростання обсягів інформації, а також недостатній рівень інформації про здоровий спосіб життя та стан особистого здоров'я [7].

Мета дослідження. Визначення факторів психічного розвитку підлітка.

Матеріал і методи дослідження. Аналіз і узагальнення літературних джерел, аналіз матеріалів з психології.

Результати дослідження та їх обговорення. За даними дослідників усі детермінанти психічного розвитку підлітка поділяють на об'єктивні і суб'єктивні. До об'єктивних чинників належать макросоціальні і мікросоціальні умови та психосоматичні чинники [1].

Як стверджує Нечаєв А.П., макросоціальними умовами є рівень економічного та культурного розвитку суспільства, існуюча система освіти, рівень соціальної турботи про дитину, національні традиції виховання тощо. Мікросоціальні умови – це малі групи (сім'я, дитячий садок, клас), характер спілкування в них, взаємодія, цінності, які вони культивують. До психосоматичних чинників належать генотип, особливості пренатального, натального і постнатального розвитку дитини, стан здоров'я [5].

Нюттен Жозеф виділяє, що значною мірою суб'єктивні чинники залежать від об'єктивних і зумовлюють внутрішню логіку розвитку та саморозвитку. До них належать активність підлітка (поведінка, діяльність, спілкування, пізнання, самопізнання, трансцендентація), особливості спонукальної (мотиваційної) сфери, свідомості та самосвідомості [6].

Розвиток особистості неможливий без її активності, тому основними його факторами є діяльність і поведінка (вчинки), спілкування, в тому числі внутрішні діалоги, а також пізнання і самопізнання, трансцендентування (вихід за межі свідомості, пізнання і насамперед за межі Я до вічного, божественного, космічного). Будь-яка поведінка та діяльність підлітка супроводжується нагромадженням енергії в різних кількостях для психічного розвитку [3].

Виконання предметних дій зумовлює фіксацію у свідомості перцептивних або моторних установок та здійснення вчинків, які забезпечують фіксацію

соціальних (особистісних) настанов, мотивів, особистісних смислів. Вплив вчинку особливо значущого на становлення особистості незаперечний. Вчинки не тільки творять особистість, вони модифікують, змінюють її, піднімають над діяльністю, самосвідомістю та свідомістю, розширюють ступені її свободи [8].

Вплив вчинку на особистість зумовлюється такими його характеристиками як моральність, відповідальність, цілісність, самостійність. На думку російського вченого Михайло Бахтіна (1895-1975), вчинок є цілісною подією. Він є цілісним, оскільки усуває протилежність і суперечність онтології (буття) й феноменології (сприйняття та переживання реальності буття і його сенсу). В ньому знімається роздвоєність «Я» на добре і погане, моральне й аморальне, нижче і вище, духовне і бездуховне. Вчинком є не тільки дія, позиція, але й думка, переживання особистості, її оцінки та вибори [2].

Вчинок включає в себе смисловий та індивідуальний аспекти. Смисловий аспект є позачасовим, індивідуальний – конкретно-історичним, таким, що розгортається в просторі й часі, в яких діє індивід. Абсолютизація індивідуального аспекту вихолощує смисл вчинку, він постає як беззмисловна, технологічна дія. Зосередження уваги тільки на смисловому аспекті вчинку ігноруватиме конкретну особистість, її активність, буттєвість, відповідальність, вихід у подію [2].

Під час трансформації вчинку в характері особистості діють закони прямої (безпосередній вплив учинку на особистість) та зворотної (вплив особистості на здійснення майбутніх вчинків) перспективи. Вчинок не тільки формує особистість, він модифікує свідомість, піднімаючи її з буттєвого на рефлексивний рівень завдяки усвідомленню себе, власних можливостей, у тому числі запасів фізичної, моральної та духовної енергії [8].

Змінюють особистість, її «Я» (самість) заглиблення в собі, ведення складних внутрішніх діалогів із власною совістю, з Вищим «Я» (самотрансцендентація). Справжнє народження особистості відбувається тоді, коли потенційно людина поєднується не тільки з іншою людиною, а і з Богом. Енергія такого єднання зі знаком, символом, міфом, зусилля над собою творять особистість [2].

Особистість розвивається у процесі пізнання зовнішнього світу і самопізнання. Пізнаючи світ, дитина долає шлях від незнання до знання, від пізнання зовнішнього до пізнання внутрішнього, суттєвого, від образного до понятійного. Це породжує нові її можливості, пізнавальні потреби. У процесі пізнання реалізуються природні задатки, що зумовлює розвиток здібностей. Крім того, пізнання здійснюється в єдності інтелектуальних, емоційних і вольових процесів, що стимулює розвиток інтелектуальних можливостей, емоційно-мотиваційних і вольових властивостей особистості [1].

Отже, система детермінанти психічного розвитку підлітка охоплює об'єктивні чинники (макросоціальні і мікросоціальні умови, психосоматичні чинники), а також суб'єктивні чинники (активність індивіда, особливості самосвідомості, спонукальної сфери тощо).

За даними дослідників психічний розвиток людського індивіда –

зумовлений процес. Визнання його детермінованості та правильне її розуміння – основа оптимізації психічного розвитку конкретного індивіда. Правильно ж розуміти її можна, розглядаючи цей процес в єдності з історією життя людства. Історія окремого індивіда аж ніяк не може бути відірвана від історії попередніх або сучасних йому індивідів, а визначається нею [6, 7].

Історія попереднього розвитку людського життя впливає на його онтогенез двома шляхами: біологічним і соціальним. Людський індивід розвивається як біологічна істота, як представник *Homo sapiens* – виду живих істот, і водночас як член людського суспільства [2].

У зв'язку з цим, і виникла давно поставлена людською думкою проблема ролі біологічного, природного і соціального, громадського у становленні індивіда як особистості. В її розв'язанні здавна виявилися дві протилежні точки зору. Представники першої з них вважали, що онтогенез людини, її психіки визначається філогенезом, надбання якого закріплюються в організмі й спадково передаються індивідові, що психічні властивості індивіда зумовлюються його природою. Згідно з другою точкою зору, психічний розвиток індивіда визначається не природою, а суспільними умовами його життя [1, 8].

Зараз в науці утвердилась думка про те, що у розв'язанні цієї проблеми не можна протиставляти біологічне й соціальне, так як в онтогенезі психіки підлітка має місце єдність біологічних і соціальних умов, в якій провідна роль належить соціальному середовищу, що забезпечує соціалізацію особистості шляхом її навчання і виховання [8].

При розгляді питання детермінації психічного розвитку підлітка фігурують поняття «фактори» і «умови». Фактори психічного розвитку – обов'язкові та незмінні чинники розвитку психіки, загальні для всіх індивідів. Умови психічного розвитку – специфічні особливості розвитку психіки конкретного індивіда, що мають варіативний та змінний характер.

За даними дослідників на фоні типових, загальних для всіх підлітків факторів психічного розвитку проявляються специфічні умови становлення особистості. Так, загальний фактор – соціальне середовище проявляється через конкретні умови соціалізації певного індивіда, зокрема впливу його родини, психологічного мікроклімату в ній, характеру стосунків, змісту сімейного виховання тощо [1].

Виокремлюються такі фактори психічного розвитку, як біологічний, соціальний та активність самої особистості. На основі взаємозв'язку психічного розвитку підлітка зі зростанням і дозріванням її організму розгортається дія першого фактору становлення особистості – біологічної основи [4].

Біологічний фактор психічного розвитку – базові індивідні властивості людини, що виступають основою, вихідним чинником становлення особистості. Біологічний фактор психічного розвитку людини формується і вступає в дію ще до народження дитини, тому вважається основою, підґрунтям для розгортання психічного розвитку. Даний фактор включає в себе:

- спадковість (якості, передані індивіду від батьків через генотип);

- природжені ознаки (особливості внутрішньоутробного розвитку дитини та процесу її народження);
- результати дозрівання нервової системи (зростання та формування зв'язків аксонів та дендритів, мієлінізація нейронів).

Соціальний фактор психічного розвитку – сукупність зовнішніх суспільних умов, з якими індивід взаємодіє в ході становлення своєї особистості. З розвитком дитини змінюються конкретні умови її життя, стає доступним те, що раніше не було таким. Соціальне середовище дитини не тільки розширюється територіально, а й збагачується своїм змістом. Спочатку колом взаємин для дитини є сім'я, близькі люди, які доглядають за нею. Пізніше в життя дитини входять вихователі й діти з дитячого садочка. Згодом основним середовищем стає школа, колектив педагогів і товаришів, шкільні й позашкільні малі групи, широке суспільне оточення [1].

Впливи суспільного оточення здійснюються засобами радіомовлення, телебачення, кіно, газет, Інтернету та інших джерел інформації. Відповідно, залежно від ступеню контакту з індивідом соціальне середовище поділяється на мікросоціум (сім'я, друзі, педагоги - близьке оточення підлітка) та макросоціум.

Активність особистості – умова і результат психічного розвитку індивіда, що виявляється в його діяльності. Засобом активності підлітка, що виявляється в діяльності, відбувається двостороння взаємодія підростаючої особистості з соціумом. Впродовж дорослішання індивіда й ускладнення його психічної організації активність теж збагачується, як змістом, так і засобами її вираження. На різних стадіях розвитку дитини її активність виявляється на таких рівнях: а) репродуктивний (копіювання дій дорослого в словах, іграх, манері поведінки); б) виконавчий (виконання поставлених дорослим завдань і на цій основі вироблення нових вмінь); в) самостійний (самостійна постановка завдань, пошуки та апробація способів їх вирішення) [6].

Висновки. Аналіз спеціальної літератури показ, що усвідомлення всієї складності та багатогранності психічного розвитку підлітка та прагнення науковців пояснити його зміст призвели до розробки ряду теорій підліткового розвитку. Кожна з них аналізує важливі аспекти становлення особистості, однак жодній не вдалося описати психічний розвиток підлітка у всій складності й багатоманітності. Аналізуючи теоретичні погляди, які пояснюють розвиток підлітка, можна виділити такі підходи: 1) біогенетичний, в центрі уваги якого знаходяться проблеми розвитку підлітка як індивіда, наділеного певними антропологічними властивостями, що проходить різні стадії дозрівання по мірі реалізації філогенетичної програми в онтогенезі; 2) соціогенетичний – акцент на вивченні процесів соціалізації підлітка, засвоєння нею соціальних норм і ролей, набуття соціальних установок і ціннісних орієнтацій, згідно яким набуття підлітком різних форм поведінки відбувається шляхом навчання; 3) представники персоногенетичного підходу в центр уваги ставлять проблеми активності, самосвідомості й творчості особистості, формування людського «Я», самореалізації особистісного вибору, пошуку смислу життя; 4) теорії

когнітивного напрямку займають проміжний напрям між біогенетичними і соціогенетичними підходами, оскільки провідними детермінантами розвитку вважають генотипічну програму і соціальні умови, в яких дана програма реалізується; 5) популярною і впливовою теорією розвитку стала модель екологічних систем, яка розглядає психічний розвиток як двоякий процес реструктурування індивідом свого життєвого середовища і переживання впливу зі сторони елементів цього середовища.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані на дослідження мотивів до занять велосипедним туризмом підлітків 8-х класів.

Список використаної літератури.

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. Академический Проект. Деловая книга. М. : Екатеринбург, 2000. 624 с.

2. Бахтин М.М. Работа 1940-х – начала 1960-х годов. Русские словари. Собр. соч. Т.5. Москва, 1997. 732 с.

3. Безверхняя Г.В. Возрастная динамика мотивационных приоритетов школьников к занятиям физической культурой и спортом. М. : Логос, 2004. 135 с.

4. Виллюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва, 1990. 204 с.

5. Нечаев А.П. Психология физической культуры. М. : ИНФРА-М, 2004. 145 с.

6. Нюттен Жозеф Мотивация, действие и перспектива будущего. Москва : Смысл, 2013. 608 с.

7. Пруднікова М.С. Дослідження мотивів до занять спортивним туризмом підлітків 8-х класів м. Харків / Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №15 «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури Фізична культура і спорт». Зб. наукових праць. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2018. Випуск 11 (105). С. 125–130.

8. Психология физического воспитания и спорта / Под ред. Т.Т. Джемгарова, А.Ц. Пуни. М. : ИНФРА-М, 2004. 167 с.

Відомості про авторів:

Денісов Олексій Олегович – студент магістратури, Харківська державна академія фізичної культури (м. Харків), 099 6800327, marinaprudnikova72@gmail.com

Пруднікова Марина Сергіївна – кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри зимових видів спорту, велоспорту та туризму, Харківська державна академія фізичної культури (м. Харків), тел. 0501838661, marinaprudnikova72@gmail.com